

ปรีศนารธรรมในเทศกาลวันสงกรานต์

พระครูสิริรัตนานุวัตร, ผศ.ดร.
หัวหน้าสาขาวิชาศาสนาและปรัชญา / พระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

บทนำ

เรื่องสงกรานต์นี้ ประการแรกขอทำความเข้าใจเบื้องต้นก่อนว่า เนื่องจากได้ยืมหลายคนนิยมเรียกกันว่าประเพณีบ้าง เทศกาลบ้าง สำหรับผู้เขียนแล้ว จะใช้คำว่า เทศกาลสงกรานต์ เพราะพิธีการเช่นนี้จัดเป็นเทศกาล เนื่องจากว่าเกิดขึ้นตามการเสวยฤกษ์ของราศีเมษ บรรจบครบรอบในวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เดือนเมษายนของทุกปี คือเกิดขึ้นปีละ ๑ ครั้ง เรียกว่าเกิดมาตามกาลเวลา ไม่ได้มีขึ้นตามที่คิดอยากจะให้มี ในลักษณะเดียวกันนี้ ก็มีทอดกฐิน ลอยกระทง หรือประเพณีประจำเดือน (จากเทศกาลฮิลิบสองคลองลิลลี่) ส่วนที่เรียกว่าประเพณีนั้น เป็นกรณีที่คนส่วนใหญ่นิยมถือกันมาช้านาน แต่ไม่จำกัดเวลาทำ คือทำเวลาใดก็ได้ เช่นประเพณีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ บวชพระบวชเณร ทอดผ้าป่า ถวายสังฆทาน จึงฟันธงได้เลยว่า เทศกาลสงกรานต์

คำว่า “สงกรานต์” มาจากภาษาสันสกฤตว่า ส-กรานต แปลว่า ย้ายที่ เคลื่อนที่ หรืออย่างขึ้น คือว่า ดวงอาทิตย์ย่างขึ้นสู่ราศีใหม่ คนไทยถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เมษายนของทุกปี แต่วันสงกรานต์นั้นคือ วันที่ ๑๓ เมษายน เรียกว่า วันมหาสงกรานต์ วันที่ ๑๔ เป็นวันเนา วันที่ ๑๕ เป็นวันเถลิงศก สำหรับวันเถลิงศก แปลว่า “วันขึ้นศกใหม่” คือจุลศักราชใหม่ การที่เปลี่ยนวันขึ้นศกใหม่มาเป็นวันที่ ๓ ถัดจากวันมหาสงกรานต์นี้ก็เพื่อให้แก้ปัญหาเวลาขาด เพราะอาจมีปัญหาติดพันเกี่ยวกับชั่วโมง นาที วินาที ยังไม่ครบถ้วน คนไทยถือคติปีใหม่นี้ ด้วยการเฉลิมฉลองกัน ก็พอ ๆ กับเฉลิมฉลองในวันปีใหม่สากล คือวันที่ ๑ มกราคม นั่นเอง

ลักษณะการปฏิบัติในเทศกาลสงกรานต์

สงกรานต์ เป็นเทศกาลที่มีการละเล่นด้วยการเล่นสาดน้ำ ทั้งนี้ก็สอดคล้องกับฤดูกาล เป็นเทศกาลที่มีขึ้นในฤดูร้อน การเล่นกันอย่างสนุกสนานของผู้คน ครั้นจะเล่นด้วยอะไรอย่างอื่น ก็คงไม่เหมาะกับภูมิอากาศที่ร้อน ๆ อย่างนี้ จึงต้องใช้น้ำสาดกัน รดกันเป็นการเหมาะที่สุด เป็นการแก้ปัญหาลุสสุขภาพที่เกิดจากอากาศร้อนจัด ๆ ด้วยการเล่นสาดน้ำ เทศกาลลักษณะเดียวกันนี้ ในประเทศอินเดียเรียกกันว่าโฮลี (Holy) มีการเล่นกันด้วยสีฝุ่นมีสีเขียว เหลือง แดง เวลาจะใช้สีป้ายกันจะคลุกกับน้ำให้เหนียว ๆ แล้วป้ายได้ทุกที่ในร่างกาย มีศิระะ ลำตัว คนที่ถูกรมป้ายสีนี้จะดูน่าเกลียด คล้ายผี ลักษณะเช่นนี้จะทำให้เป็นที่สนุกสนานของคนที่ถูกป้าย เช่นเดียวกับสงกรานต์ที่เล่นกันด้วยน้ำ ถ้าใครสาดน้ำใส่คนอื่นได้มากเท่าไร คนนั้นจะมีความสุขมากเท่านั้น แถมตีกลองไซโยให้ร้องกันตรึมเลย

ปัญหาเวทดาในเทศกาลสงกรานต์

เทศกาลนี้ให้คุณค่าทางจริยธรรมสูงมาก เนื่องจากมีเทพ-พรหมเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้นนั้นคือ ธรรมบาลกุมารกับท้าวภิลพรหม ตั้งปัญหา ๓ ราศี (หรือ ๓ ศรี) ซึ่งเป็นปัญหาจริยธรรมที่ใช้เคียดเป็นเดิมพัน ทำให้เราเข้าใจได้ว่า เวทดาต้องปฏิบัติธรรม เคารพธรรม โดยสรุปแล้วปัญหา ๓ ราศีนี้ คำตอบที่ได้ เป็นการเสริมสร้างให้เด็กมีคุณธรรม จริยธรรม และมีวินัยในตนเองนั่นเอง

เนื่องจากพระพรหม ๒ องค์ คือท้าวภิลพรหมทนายปัญหา ๓ ราศีกับธรรมบาลกุมาร มีการเดิมพันด้วยเคียด คือถ้าใครตอบไม่ได้ องค์นั้นต้องตัดศีรษะบูชาความรู้กัน ปรากฏว่าธรรมบาลกุมารตอบปัญหาได้ ท้าวภิลพรหมต้องยอมตัดเคียดของตนบูชาความรู้ของธรรมบาลกุมาร ปัญหาที่เกิดขึ้นว่า เคียดที่ตัดแล้วนี้จะนำไปทิ้งที่ไหนไม่ได้ เพราะจะทำให้ผู้ทิ้งนั้นเดือดร้อน ความเดือดร้อนนี้มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมดินฟ้าอากาศด้วย คือหากทิ้งในทะเล จะทำให้น้ำแห้ง ทิ้งไปในอากาศ ฝนจะแล้ง ทิ้งบนบก ไฟก็จะไหม้ คำว่าทิ้งที่ไหนไม่ได้ จะทำให้เดือดร้อนแก่ผู้ทิ้งนี้ เป็นปริศนาธรรม หมายถึงความเคารพนับถือ บูชา นั่นคือว่า พ่อแม่ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นดังพรหม (พรหมชาติ มาตาปิตโร) ในเมื่อพ่อแม่เป็นดังพรหม ก็เป็น

ความล้าช้าของลูก ๆ จะต้องแสดงความเคารพ รวมถึงเลี้ยงดูเป็นการตอบแทน ถ้าลูกคนใดไม่ตอบแทนพ่อแม่ถือว่าเป็นคนอกตัญญู ผลจะทำให้ลูกอกตัญญูนั้นตกต่ำ ทำมาหากินไม่เจริญก้าวหน้าในชีวิต คือเดือดร้อนเป็นดั่งการทิ้งเศียรของท้าวอภิพลพรหมไป ผลที่ตามมาคือความเดือดร้อนอย่างนั้น

ปัญหาที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น คือ ปัญหา ๓ ราศี ปัญหานี้มี ๓ ข้อซึ่งสัมพันธ์กับกาลเวลา คือข้อที่ ๑ เวลาเช้าถามว่า ราศีอยู่ที่ไหน ตอบว่าราศีอยู่ที่ไบน้หน้า จึงล้างหน้า แปรงฟันถามว่า เวลากลางวัน ราศีอยู่ที่ไหน ตอบว่า ราศีอยู่ที่อก จึงเอาน้ำลูบอก ถามว่า เวลากลางคืน ราศีอยู่ที่ไหน ตอบว่า ราศีอยู่ที่เท้า จึงล้างเท้าก่อนเข้านอน

ความนัยของปัญหา ๓ ราศีนี้ เมื่อวิเคราะห์ดูแล้ว ทราบว่าเป็นปัญหาจริยธรรม แม้จะเป็นปัญหาของเทพของพรหมก็ตาม ก็เป็นเทพที่สร้างจริยธรรม ที่ถามว่า เช้าราศีอยู่ที่ไหน คำตอบคืออยู่ที่ไบน้หน้า ความหมายของคำถามนี้ไม่ได้หมายถึงให้รู้ว่าราศีอยู่ที่นั่นที่นั่นเท่านั้น หากแต่ว่า เป็นการเสริมราศีให้เกิดขึ้นที่ไบน้หน้านั้นเอง แล้วราศีคืออะไร ราศีก็คือความงดงาม ดูดี สดสวย มีเสน่ห์ เวลาเราเห็นใคร ๆ ที่มีความสุขสบาย มีเงินใช้ ผิวพรรณเปล่งปลั่ง เรามักจะพูดกันว่า ราศีดี ราศีจับ โหงวเฮ้งให้ เป็นต้น ในทางกลับกัน ถ้าหน้าตาไม่ได้ล้าง ฟันไม่ได้แปรง ผมไม่ได้หวี ตัวไม่ได้แต่ง ก็จะดูมอมแมม ถ้าผมยาว ๆ แล้วไม่ได้หวี ก็จะดูยุ่งเหยิงทีเดียว ฟันไม่ได้แปรงแล้วจะพูดใกล้ใครได้ เขาจะต้องปิดจมูก แถมยังจามอีกด้วย ปัญหาต่อมา ถามว่า กลางวันราศีอยู่ที่ไหน คำตอบคืออยู่ส่วนนอกของเรา ความหมายคือให้อวดทน ระงับยับยั้งความโกรธ ความหงุดหงิด กระวนกระวายที่มากับอากาศร้อน ๆ แต่ให้มีอารมณ์เย็น ๆ ดั่งน้ำเย็น ๆ ซิลมอกตรงหัวใจ จึงจะเกิดความงามในชีวิต ไม่ได้หมายความว่า ทำอกให้งาม ตามคำว่าราศี ส่วนสุดท้าย ถามว่า กลางคืน ราศีอยู่ที่ไหน คำตอบคือ อยู่ที่เท้า นี่ก็อีกแหละว่าไม่ได้ หมายถึงทำเท้าให้งามตามคำแปลของคำว่าราศีหรอก หากแต่ว่า หมายถึงให้ล้างเท้าก่อนนอน เพราะกลางคืนไปเที่ยวเตร่มาจากไหน เหี้ยบขี้ขี้ว ขี้ควาย เท้าเปื้อนฝุ่น หากไม่ได้ล้างแล้วเข้านอนเลย แน่นนอนจะต้องทำให้ที่นอนเปรอะเปื้อน สกปรก ความสกปรกนี้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อโรคนานาชนิด เช่นกาฬโรค อหิวาตกโรค หรือแม้แต่โรคไข้หวัดใหญ่ ๒๐๐๙ เป็นต้น

การรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่

การรดน้ำดำหัวนี้มีคติธรรมมาจากเทศกาลสงกรานต์ด้วย คือธิดาทั้ง ๗ คน^๑ ของท้าวภิลพรหมที่พลัดกันนำเศียรของผู้เป็นบิดาของตนมาสร้างน้ำ โดยธิดาคนแรกนำเศียรของบิดาจากถ้ำคันธุลี ในเขาไกรลาส นำมาเวียนขวารอบเขาพระสุเมรุแล้วเก็บรักษาไว้ในถ้ำตามเดิม ด้วยคติธรรมนี้จึงเป็นที่มาของการรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ในเทศกาลสงกรานต์ ถ้าเป็นพระสงฆ์เรียกว่า รดน้ำพระสงฆ์

การปล่อยนกปล่อยปลา

คติธรรมของการปล่อยนกปล่อยปลานี้ก็เกิดขึ้นจากการเทศกาลสงกรานต์นี้ด้วย เรื่องมีอยู่ว่า มาณพสองพี่น้องออกจากบ้านไปทำงานต่างที่มานาน แต่ด้วยความเชื่อในชะตาชีวิตจึงสำรวจชีวิตของตนทุกระยะ ก็มาถึงระยะที่ชะตาชีวิตขาดถึงขั้นตาย สองพี่น้องจึงพากันกลับบ้านเพื่ออำลาพ่อแม่ก่อนตาย ก็เดินทางกลับบ้านในช่วงใกล้สงกรานต์ ระหว่างการเดินทางนั้นก็เห็นสระน้ำมีปลาเต็มสระแต่สระใกล้จะแห้งขอดเพราะฤดูแล้งมาถึง เห็นปลาแอดิ้น บ้างก็หายใจพะงาบ ๆ บ้างก็ใกล้ตาย ดั้นพรวดพราดหัวซุกหัวซุนไปมา สองคนพี่น้องจึงพากันช้อนปลานั้นไปปล่อยในแม่น้ำ ปลาได้น้ำก็ดีใจดีใจ เพราะหมายถึงการได้ชีวิตใหม่ ไม่ตายเสียก่อน

อานิสงส์มีจริง ให้ชีวิตแก่ท่าน แล้วท่านก็ให้ชีวิตแก่เรา สองพี่น้องนั้นเมื่อถึงระยะเวลาชะตาชีวิตขาด ปรากฏว่าไม่ขาดตามที่ทำนายไว้ กลับอยู่สบายใจกว่าเดิม ไม่เคยย่ำก็ย่ำได้ สองพี่น้องก็เชื่อแน่ว่า เราได้ชีวิตในเวลาชะตาชีวิตขาดนี้ก็เพราะอานิสงส์การนำปลาในสระที่กำลังแห้งปล่อยลงน้ำแน่ ๆ ด้วยคติธรรมนี้ จึงเป็นที่นิยมปล่อยนก ปล่อยปลา ปล่อยเต่าเนื่องในวันเกิดของตน เพื่อให้อายุยืนยาวนาน และคติธรรมนี้ทางราชการถือเป็นวันประมงแห่งชาติด้วย มีพิธีปล่อยพันธุ์ปลาลงในน้ำทุกจังหวัดของไทย

^๑ นางสงกรานต์ชื่อนางทุงษะเทวี ถ้าสงกรานต์ปีนั้นตรงกับวันอาทิตย์ นางสงกรานต์ชื่อนางโคระกะเทวี ถ้าสงกรานต์ปีนั้นตรงกับวันจันทร์ นางสงกรานต์ชื่อนางรากษสเทวี ถ้าสงกรานต์ปีนั้นตรงกับวันอังคาร นางสงกรานต์ชื่อนางมณฑาทิเทวี ถ้าสงกรานต์ปีนั้นตรงกับวันพุธ นางสงกรานต์ชื่อนางกิริณีเทวี ถ้าสงกรานต์ปีนั้นตรงกับวันพฤหัสบดี นางสงกรานต์ชื่อนางกิมิทาเทวี ถ้าสงกรานต์ปีนั้นตรงกับวันศุกร์ นางสงกรานต์ชื่อนางมโหธรเทวี ถ้าสงกรานต์ปีนั้นตรงกับวันเสาร์

ประเพณีธรรมจากผีตาโขน

กรณีอันเกี่ยวเนื่องในเทศกาลสงกรานต์อีกอย่าง คือผีตาโขน คำนี้น่าจะแผลงมาจาก ผีตาคน หรือผีคนเป็นๆ เรื่องนี้มีอยู่ว่า เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์บางท้องที่ เช่น อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย บางหมู่บ้าน จะมีการละเล่นในเทศกาลสงกรานต์ โดยตอนกลางวันหนุ่มสาวจะนำน้ำอบ น้ำหอมมาสร้างพระพุทธรูปในวัด และสร้างน้ำพระสงฆ์ เมื่อถึงเวลากลางคืนหนุ่มสาวก็ประดิษฐ์ประสาตดอกไม้ขนาดใหญ่ หามแห่ไปรอบ ๆ วิหารในวัด ผู้คนทั้งหลายก็แห่แห่นกันด้วยความสนุกสนาน มีเต้น ฟ้อน ร้องรำ ทำเพลงกัน ยกใหญ่ ว่าแล้วก็ธรรมดาที่มีความสุข ความทุกข์ก็มาคู่กัน ขณะที่คนกำลังสนุกอยู่นั้น คนจะแต่งกายให้เหมือนผีในจินตนาการของตน แต่นิยมทำหน้ากากแต่งให้น่าเกลียดน่ากลัวชนิดที่ว่าใครเห็นแล้วตกใจ กลัว วิ่งหนีไปทำนองนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นที่มาของผีตาโขน เมื่อเทศกาลนี้มาถึง ผีตาโขนนี้ก็จะปรากฏตัวหลอกให้คนตกใจ คนที่กำลังสนุกนั้นเมื่อเห็นผีตาโขนก็ตกใจกลัวโดยสัญชาตญาณก็จะวิ่งหนี ดังนั้น คนโบราณจึงต้องเตือนลูกหลานเสมอว่า อย่าสนุกจนลืมตัว ต้องหาทางหนีที่ไล่ด้วย ในเรื่องนี้มีปรัชญาธรรมอยู่ว่า การที่มีผีตาโขนมาปรากฏตัวหลอกคนในยามเล่นสนุกเช่นนี้ คือสติ ที่คอยเตือนไม่ให้คนเล่นสนุกสนานจนลืมอันตรายที่จะเกิดขึ้นแก่ตัว ซึ่งจะตกอยู่ใน**ความประมาท** นั่นเอง คำว่า ความไม่ประมาทนี้ เป็นปัจฉิมโอวาทของพระพุทธเจ้าที่สั่งสอนภิกษุทั้งหลายก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า ภิกษุทั้งหลาย สังฆารทั้งหลายมีอันเสื่อมไปธรรมดา พวกเธอทั้งหลายจงถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด (ภิกษุเว วยธมฺมา สงฆาราวอปฺปมาเทน สมฺปาเทถ)

ข้อสังเกตท้ายเรื่อง : สงกรานต์เป็นเทศกาลให้กำเนิดแก่วันต่าง ๆ หลายวัน กล่าวคือ วันประมงแห่งชาติ วันผู้สูงอายุแห่งชาติ วันกตัญญูกตเวทิต์ วันอภัยโทษ (ไม่ถือผิดถือโทษในเวลาเล่นสงกรานต์) วันครอบครัว วันพบญาติพี่น้อง (เพราะใครอยู่ที่ไหนก็มาพบหน้ากัน)

